

TÜRKİYE'DE MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇESİNDEN YAPILAN TARIMSAL DESTEKLEME ÖDEMELERİNİN TARIMSAL ÜRETİM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: 2006-2016 DÖNEMİ

*THE EFFECT OF AGRICULTURAL SUPPORT PAYMENTS
MADE FROM THE CENTRAL GOVERNMENT BUDGET ON
AGRICULTURAL PRODUCTION IN TURKEY: THE PERIOD OF
2006-2016*

Fazlı YILDIZ*

ÖZ

Tarım sektörünün kırsal kalkınma, milli gelir, dış ticaret ve istihdama yönelik sağladığı önemli katkılar vardır. Tarım sektörünü desteklemeye yönelik yapılan ödemeler, tarım kesiminin gelir düzeyini artırmak, tarım sektöründe üretim, verimlilik ve ürün çeşitliliği artışı sağlamak amacıyla kullanılmaktadır. Bu çalışmada tarımsal desteklemelerin tarımsal üretim düzeyi üzerindeki etkileri Türkiye özelinde analiz edilmiştir. Analiz, 2006:Q1 – 2016:Q4 dönemi için eşbütünleşme analizi, hata düzeltme modeli (VECM), nedensellik testi, VAR modeline dayalı etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma yöntemleri kullanılarak yapılmıştır. Yapılan analizlerin genel sonuçlarına göre, merkezi yönetim bütçesinden yapılan tarımsal destekleme ödemeleri ile tarımsal üretim düzeyi arasında uzun dönemli ilişki bulunmuştur. Bu ilişkinin nedensellik testine göre ise tarımsal destekleme ödemeleri ve tarımsal üretim düzeyi arasında çift yönlü, yani karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarımsal desteklemeler, Tarımsal üretim değeri, Nedensellik testi, Kamu harcaması.

ABSTRACT

The agricultural sector has significant contributions to rural development, national income, foreign trade and employment. Payments made for supporting the agricultural sector are implemented to increase the income level of the agricultural sector and to increase production, productivity and product variety in the agricultural sector. In this study, the effects of agricultural supports on agricultural production level were analysed in the case of Turkey. Analysis was made by using co-integration analysis, error correction model (VECM), causality test, impulse-response functions based on VAR model and variance decomposition methods for 2006:Q1 – 2016:Q4 period. According to the overall results of the analyses, there is a long-term relationship between agricultural support payments made from the central government budget and agricultural production level. According to the

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, fazli.yildiz@dpu.edu.tr

causality test of this relationship, there is a bidirectional interaction between the agricultural support payments and the agricultural production level.

Keywords: Agricultural supports, Agricultural production value, Causality test, Public expenditure.

GİRİŞ

Tarım, ülkeler açısından insanların temel yaşam alanlarını ilgilendiren gıda üretimi ile ilgili olduğundan olağanüstü dönemlerde (savaş vb.) ihtiyaçların ülke içinde karşılanması zorunluluğu, olağan dönemlerde ise kendine yeterlilik, dışa bağımlılığı azaltma ve fiyat istikrarını gerçekleştirmede sağlayacağı katkılardan dolayı stratejik ve hayati öneme sahiptir. Tarım sektörünün diğer ekonomik faaliyetlerden ayırt edici yönleri; üretimde doğal koşullara bağımlılık düzeyinin yüksek olması, üretimin mevsimlik faktörlere bağlı olarak değişiklik göstermesi ve belirsizliklerin artması, tarımsal ürünlerin arz-talep esnekliklerinin düşük olması ve tarımsal üreticilerin gelirlerindeki düşüklük/istikrarsızlık ile gelecek dönemlere yönelik arz planlamasının yapılamamasıdır.

Öte yandan tarım sektörünün kırsal nüfusun istihdamına sağladığı katkı, diğer sektörlerle sağladığı girdi katkısı, milli gelire ve dış ticarete sağladığı katkılar ülke açısından düşünüldüğünde, ulusal ekonomi için vazgeçilemeyecek bir sektör olduğunu ortaya çıkarmıştır. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) yayımladığı 2016 yılı verilerine göre, tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı %19, toplam ihracat içindeki payı %3,37, toplam ithalat içindeki payı %3,54 ve gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) içerisindeki payı ise %7,8’dir (TÜİK, 2016).

Tarım sektörü, diğer ekonomik faaliyetlerden farklı olarak doğal şartlara bağımlılığı dolayısıyla risk ve belirsizliklerin fazla olduğu dezavantajlı bir sektör olduğundan devlet destekleriyle yönlendirilmesi ve teşvik edilmesi gereken bir sektördür. Tarımsal destekleme politikalarının sektörde faaliyet gösteren üreticilerin gelir ve refah seviyesini artırma, fiyat istikrarını sağlama, çevrenin korunmasına, kırsal kalkınma yoluyla tarımsal faaliyetlerin sürdürülebilirliğine ve rekabet gücü yüksek bir tarım sektörünün oluşmasına katkı sağlama gibi farklı amaçları vardır (Tan vd., 2015a: 266).

Tarımsal desteklemelerin tarımsal üretim üzerindeki etkilerini araştırmak amacıyla yapılan bu çalışmada; tarımsal desteklemelerin dünyada ve Türkiye’deki genel görünümüne bakıldıktan sonra literatür taramasına yer verilecektir. Araştırmanın devamında veri kaynakları, ekonometrik analiz ve ampirik

bulgular sunulduktan sonra araştırmanın bulgularına ilişkin genel değerlendirme yapılacaktır.

1. TARIMSAL DESTEKLEME POLİTİKALARI VE UYGULAMA SONUÇLARI

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), ülkelerin tarım sektörlerine sağladıkları desteklerin nitelik ve miktar yönünden ölçülebilmesi ve ülkeler arasında karşılaştırmaların yapılabilmesi için bazı standartlar geliştirmiştir. OECD tarafından yayımlanan bu veriler, tarım politikası göstergeleri başlığı altında üretici ve tüketici destek tahminleri göstergeleri olarak; Üretici Destek Tahmini (PSE), Tüketici Destek Tahmini (CSE), Genel Hizmetler Destek Tahmini (GSSE) ve Toplam Destek Tahmini (TSE) başlıkları altında ölçümlenmektedir (OECD, 2017a). OECD toplam destek tahminini (TSE); vergi verenler ve tüketiciler tarafından yapılan, tarım politikaları kaynaklı transferlerin yıllık brüt parasal değeri olarak tanımlamaktadır. TSE, tarım sektörünün GSYH içindeki payı olarak politika transferlerinin toplamını temsil etmektedir. TSE transferleri, tarımsal üreticilere (PSE), tüketicilere (CSE) ve tarım sektöründe genel hizmetlere (GSSE) verilen desteklerin toplamıdır. PSE’ye dâhil edilen transferler, piyasa fiyatı desteği, bütçe ödemeleri, hükümet ve diğer ekonomik aktörler tarafından tahakkuk eden gelirin maliyetinden oluşur (OECD, 2017b).

Tablo 1: Toplam Tarımsal Desteklerin GSYH’ye Oranı (Seçilmiş Bazı Ülkeler)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Avustralya	0,22	0,22	0,24	0,20	0,14	0,16	0,17	0,13	0,14	0,12	0,12
Kanada	0,72	0,65	0,59	0,50	0,63	0,57	0,55	0,53	0,41	0,40	0,38
Şili	0,35	0,30	0,27	0,28	0,40	0,29	0,30	0,28	0,29	0,32	0,33
İzlanda	1,66	1,48	1,12	1,14	1,09	1,01	1,02	1,14	1,00	1,17	1,22
İsrail	0,41	0,33	0,14	0,59	0,48	0,47	0,45	0,32	0,24	0,32	0,39
Japonya	1,17	1,09	1,03	1,10	1,12	1,17	1,23	1,29	1,22	1,12	0,97
G. Kore	2,80	2,62	2,32	1,95	2,18	1,82	1,95	1,90	1,88	1,74	1,66
Meksika	0,69	0,67	0,72	0,70	0,76	0,70	0,67	0,69	0,65	0,65	0,56
Y.Zelanda	0,29	0,26	0,25	0,24	0,22	0,28	0,34	0,33	0,29	0,28	0,28
Norveç	1,07	0,95	0,81	0,85	0,94	0,92	0,87	0,91	0,83	0,86	0,91
İsviçre	1,64	1,55	1,17	1,23	1,32	1,11	1,09	1,12	1,03	1,15	1,27
Türkiye	3,50	3,51	2,56	2,89	3,07	3,37	2,92	2,44	2,23	2,19	2,00
ABD	0,55	0,46	0,45	0,48	0,52	0,54	0,54	0,55	0,52	0,56	0,42

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
AB (28)	1,04	0,96	0,82	0,87	0,83	0,74	0,72	0,76	0,79	0,70	0,70
Çin	2,03	2,58	2,14	0,86	2,25	2,61	1,82	2,92	3,10	3,03	3,15
Rusya	1,01	1,09	1,08	1,52	1,76	1,24	1,01	0,84	0,89	0,93	...
Endonezya	0,91	2,43	2,40	-0,96	1,29	3,58	2,52	2,92	3,38	3,95	4,57

Kaynak: OECD İstatistikler Veritabanı, Tarım Politikası Göstergeleri, Toplam Destek Tahminleri, <http://stats.oecd.org/> adresinden elde edilen verilerden derlenmiştir.

Tarımsal desteklerin büyüklüğünü gösteren “Toplam Destek Tahminleri/ GSYH” oranlarının verildiği Tablo 1 incelendiğinde, OECD ülkeleri genelinde ve AB (28) ortalamasında düşüş trendi görülmektedir. Türkiye, Çin, Endonezya ve Güney Kore’de ise, AB ve OECD ülkeleri geneline kıyasla, tarımsal desteklemelerin GSYH içindeki payları yüksektir.

Türkiye’de devletin tarım sektörüne yönelik destekleme uygulamaları başlangıçta taban fiyatların belirlenmesiyle destekleme alımı yapılması şeklinde olmuştur. Özellikle 2000 yılından itibaren destekleme politikaları çeşitlendirilmiş, doğrudan gelir desteği, hayvancılık destekleme hizmetleri, düşük faizli kredi destekleri, fark ödemesi destekleme hizmetleri, girdi desteklemeleri ve alternatif ürünlerin yetiştirilmesine yönelik uygulamalar devreye sokulmuştur (Erdal ve Erdal, 2008: 42). Türkiye’de tarımsal destekleme politikalarında en köklü değişiklik 2000’li yılların başından itibaren yürürlüğe konan doğrudan gelir desteği (DGD) uygulamasıdır. 2002 yılında DGD ödemelerinin tüm tarımsal desteklemeler içindeki payı %78 seviyelerine kadar ulaşmıştır. 2008 yılında DGD sonlandırıldığında ise bu pay %34 seviyesindedir (Tan vd., 2015b: 594). Tarım sektörüne yönelik destekleme politikalarında Dokuzuncu Kalkınma Planı Dönemi (2007-2013) içinde bazı yenilikler yapılmıştır. 2001 yılından itibaren uygulamada olan DGD uygulamadan kaldırılmış, bunun yerine alan bazlı, mazot, gübre, fındık, tütün, çay, çevre amaçlı tarımsal alanların korunması ile sertifikalı tohum ve fidan kullanımı desteklemeleri yaygınlaştırılmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2014: 15, 16, 89).

Merkezi yönetim bütçesinden yapılan ve halen devam eden tarımsal desteklemeler aşağıdaki gibidir (GTHB 2017a)¹:

-Alan bazlı destekler: Fındık üreticilerine alan bazlı gelir desteği, iyi tarım uygulamaları desteklemeleri, organik tarım desteklemeleri, organik hayvancılık desteklemeleri, mazot ve gübre desteği.

¹ Tarımsal desteklemelerin ürün, tür, tutar vb. ayrıntılarına T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı web adresinden <http://www.tarim.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler> linkinden ulaşılabilir.

-Biyolojik ve biyoteknik mücadele desteği: Bitkisel üretime zarar veren organizmalara karşı biyolojik ve/veya biyoteknik mücadelenin yaygınlaştırılması ve kimyasal ilaç kullanımının azaltılması amacıyla yapılan ödemeler.

-Diğer tarımsal amaçlı destekler: Çevresel amaçlı tarımsal arazilerin korunması (ÇATAK), yurtiçi sertifikalı fidan/fide kullanımı ve üretimi desteği, yurtiçi sertifikalı tohum kullanımı ve üretimi desteği.

-Fark ödemesi destekleri: Yağlık ayçiçeği, kütlü pamuk, soya fasulyesi, kanola, dane mısır, aspir, zeytinyağı, buğday, arpa, çavdar, yulaf, tritikale, kuru fasulye, nohut, mercimek, çeltik, çay kilogram başına farklı tutarlarda yapılan destekler.

-Hayvancılık desteklemeleri: Buzağı-malak desteği, çoban (sürü yöneticisi) desteği, koyun-keçi desteği, tiftik üretim, süt primi, ipek böceği, arıcılık, su ürünleri, balıkçı gemisi desteği, yem bitkileri, hayvan başı ödeme, aşı desteği, atık desteği, hayvan gen kaynakları desteklerinden oluşmaktadır.

-Tarım sigortası destekleme hizmetleri: Çiftçi Kayıt Sistemi’ne (ÇKS), Veteriner Bilgi Sistemi’ne (TÜRKVET), Örtü Altı Kayıt Sistemi’ne (ÖKS), Su Ürünleri Kayıt Sistemi’ne (SKS) ve Arıcılık Kayıt Sistemi’ne (AKS) vb. kayıt sistemlerine kayıtlı olan üreticiler tarafından ödenmesi gereken sigorta priminin bir kısmı (%50 ve %66,7 oranlarında) devlet tarafından karşılıksız destek olarak sağlanmaktadır.

-Kırsal kalkınma amaçlı tarımsal destekler: Kırsal alanda ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamak, tarım ve tarım dışı istihdamı geliştirmek, gelirleri artırmak ve farklılaştırmak için kadın ve genç girişimciler öncelikli olmak üzere gerçek ve tüzel kişilerin ekonomik faaliyetlerine yönelik yatırımlar için yapılan hibe ödemeleridir. Bitkisel ürünler, hayvansal ürünler, su ürünleri, ürün işlenmesi, paketlenmesi ve depolanması, soğuk hava deposu yapımı, çelik silo yapımı, tarımsal üretime yönelik modern sabit yatırımlar, kırsal turizme yönelik yeni yatırımlar ve sulama yatırımları hibe kullanılacak temel yatırım alanları olarak belirlenmiştir (GTHB, 2017b).

Tablo 2: Türkiye’de 2006-2016 Döneminde Merkezi Yönetim Bütçesinden Yapılan Tarımsal Destekleme Ödemeleri (Destek Türlerinin Toplam İçindeki Payları%)

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L
2006	0,5741	0,2538	0,0295	0,0000	0,0000	0,1392	0,0029	0,0000	0,0004	0,0000	0,0000	0,0000
2007	0,4713	0,3075	0,0261	0,0000	0,0000	0,1333	0,0047	0,0000	0,0072	0,0000	0,0000	0,0499
2008	0,3415	0,0000	0,0000	0,0000	0,3181	0,1886	0,0072	0,0188	0,0081	0,0138	0,0942	0,0097
2009	0,0000	0,0000	0,0000	0,2409	0,4465	0,2019	0,0030	0,0549	0,0136	0,0165	0,0000	0,0227
2010	0,0000	0,0000	0,0000	0,3446	0,3535	0,1990	0,0000	0,0523	0,0137	0,0139	0,0000	0,0230
2011	0,0000	0,0000	0,0000	0,2880	0,3594	0,2481	0,0000	0,0359	0,0343	0,0122	0,0000	0,0220
2012	0,0000	0,0000	0,0000	0,3120	0,3068	0,2687	0,0000	0,0341	0,0373	0,0142	0,0000	0,0269
2013	0,0000	0,0000	0,0000	0,2532	0,3002	0,3174	0,0000	0,0550	0,0344	0,0141	0,0000	0,0256
2014	0,0000	0,0000	0,0000	0,2630	0,2935	0,2913	0,0000	0,0671	0,0391	0,0137	0,0000	0,0325
2015	0,0000	0,0000	0,0000	0,2618	0,2736	0,2981	0,0000	0,0628	0,0530	0,0133	0,0000	0,0373
2016	0,0000	0,0000	0,0000	0,2411	0,2762	0,2638	0,0000	0,1017	0,0613	0,0162	0,0000	0,0396

A: Doğrudan gelir desteği

E: Fark ödemesi Destekleme Hizmetleri

I: Tarım Sigortası Destekleme Hizmetleri

B: Ürün destekleme ödemeleri

F: Hayvancılık Destekleme Hizmetleri

J: Telif Edici Öd. İlişkin Tarımsal Destekler

C: Çay desteklemesi ödemeleri

G: Tarım Reformu Uyg. Projesi Hizmetleri

K: Kuraklık Desteği

D: Alan bazlı bazı tarımsal destekler

H: Kırsal Kalkınma Amaçlı Tarımsal Destekler

L: Diğer Tarımsal Amaçlı Destekler

Kaynak: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi, “Merkezi Yönetim Bütçe Harcamaları –Yeni Tanım”, <http://evds.tcmb.gov.tr/> adresinden elde edilen verilerden derlenmiştir.

2006 sonrası dönemde Türkiye’de merkezi yönetim bütçesinden yapılan tarımsal desteklemelerin yüzdelerle dağılımları Tablo 2’de gösterilmiştir. Tablo 2’de bu dönem içinde tarımsal desteklemelerin en yüksek kullandırıldığı alanların hayvancılık desteklemeleri, fark ödemesi desteklemeleri, alan bazlı desteklemeler, tarımsal sigorta desteklemeleri ve kırsal kalkınma amaçlı desteklemelerden oluştuğu görülmektedir. Bitkisel alana yönelik tarımsal desteklemeler dönem içinde değişime uğramışken, hayvancılık desteklemeleri istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. Son yıllarda tarımsal sigorta desteklemeleri ve kırsal kalkınma amaçlı destekleme düzeylerinde de artış meydana gelmiştir. Kırsal kalkınma amaçlı destekleme politikaları ile tarımsal ve kırsal yatırımların geliştirilmesi ve devlet destekli tarım sigortası uygulamaları ile de üretici gelirini belirli risklere karşı garanti altına alma konusunda önemli adımlar atılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Tarımsal destekleme politikalarının uygulama sonrası etkilerine ilişkin Türkiye ve diğer ülkelerdeki literatür incelendiğinde, ampirik çalışmaların anket çalışması ve ekonometrik yöntemler kullanılarak iki farklı bakış açısı ile yapıldığı

görülmüştür. Birincisi, ürün bazlı uygulanan farklı destekleme politikalarının ürünlerin üretimi üzerindeki etkileridir. İkincisi ise destekleme politikalarının genel olarak tarımsal sektörün üretim değeri üzerinde ortaya çıkardığı etkilerdir. Literatürde ülke, dönem ve tarımsal ürünlerin türlerine göre farklı sonuçlara ulaşıldığı tespit edilmiştir. Bu alana yönelik son yıllarda yapılmış ve ulaşılan yerli/ yabancı ampirik çalışmaların özeti aşağıda sunulmuştur:

Erdal ve Erdal (2008), Türkiye için 1980-2006 dönemini kapsayan çalışmalarında pamuk, ayçiçeği, soya, kanola, mısır ve aspir ürünlerine yapılan prim ödemeleri ile üretim alanları arasındaki ilişkiyi nedensellik analizi ile araştırmışlardır. Analiz sonuçlarına göre, pamuk, ayçiçeği ve soya ürünlerinde üretim alanları ve prim ödemeleri arasında nedensellik ilişkisi bulunamazken, kanola üretim alanı ve prim ödemesi arasında tek yönlü, mısır üretim alanı ve prim ödemesi arasında ise çift yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Menek ve Kızılaslan (2008), araştırmalarında DGD’nin Tokat Merkez ilçe köylerindeki üreticiler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırma, yüz yüze görüşme yöntemiyle anket çalışması şeklinde yapılmış ve üreticilerin genel olarak %82,4’ünün uygulamaya başladığı yıldan itibaren DGD’den faydalandığı tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda, üreticilerin aldığı DGD’nin ortalama %77,22’sini girdi satın almada kullanması ve %95,6’sının girdi kullanımında bir değişikliğe gitmemesi verilen DGD ödemesinin üreticiler tarafından girdi desteklemeleri yerine ikame edildiğini göstermiştir.

Kandemir (2011), Türkiye’de tarım sektöründe girdi-çıktı desteklemeleri yerine arazi büyüklüğü esas alınarak uygulanan doğrudan gelir desteği ödemelerinin kırsal kesimde yoksulluğu artırarak kentlere göç sürecini hızlandırdığı, hayvan sayısında azalışa neden olarak kırmızı et fiyatlarında artışa neden olduğu ve tarımsal ürünlerde dış ticaret açığı artışına neden olduğu değerlendirmesinde bulunmuştur.

Gale (2013), tarım sektöründe vergilendirme yapmadan destekleme uygulaması yapan ülke örneği olarak Çin’deki tarımsal destekleme politikalarındaki evrimi ve gelişimini incelemiştir. Gale (2013) araştırmasında, Çin’de fiyat desteklemelerinin ve tarımsal sübvansiyonların üretim maliyetlerindeki artışla ilişkilendirildikten sonra artış gösterdiğini, özellikle tahıl üreticilerine dönümlük sübvansiyon ödemelerinin üreticilerin brüt gelirinin yüzde 7 ile 15’ine eşit olduğunu, ancak destekleme ödemelerinin üretim kararlarında çok az etkisi olduğunu tespit etmiştir. Büyük çiftlik malları için Çin’deki fiyatlar dünya fiyatlarının üzerinde

artmış ve bu durum tarımsal ithalatın artmasına neden olmuştur. Çin’de tarımsal desteklemelerin artması (tarımsal üretim değerinin %9’u) Çin’in ticaret ortakları ülkeler arasında kaygılar uyandırırken, ABD’nin Çin’e yaptığı tarımsal ihracatta Çin’in tarımsal desteğinin genişlemesi ile çarpıcı bir büyüme gerçekleşmiştir ve Çin ABD’nin tarımsal ihracatında en büyük hedef ülke konumuna gelmiştir.

Terin vd. (2013), tarım sektöründeki büyümeyi etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla Türkiye ekonomisi için 1990-2012 yılları arası 23 yıllık dönemi kapsayan veriler üzerinden regresyon analizi yapmışlardır. Regresyon analizi sonuçlarına göre, tarım sektörüne yönelik yapılan sabit sermaye yatırımları ve tarımsal desteklerin tarımsal büyümeyi olumlu, tarım sektöründeki istihdam düzeyini ise olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Gu (2014a), İkinci Dünya Savaşı sonrasında Çin Tayvan’ında tarımsal destekleme politikalarının çiftçilerin gelirleri üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Araştırma sonuçları, tarımsal destekleme politikalarının tarımsal gelişme üzerinde pozitif etkisi olduğunu ve sanayileşmeye de katkıda bulunduğunu göstermiştir.

Gu (2014b), Çin’de 2003-2012 döneminde tarımsal destekleme ödemeleri ile çiftçilerin gelir düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Analiz sonucunda; tarımsal desteklemelerin, çiftçilerin gelirleri üzerinde pozitif etkiye sebep olduğu ve çiftçilerin gelirleri üzerinde negatif etkiye sahip olan tarımsal üretim dalgalanmalarını azalttığı bilgisine ulaşılmıştır.

Aktaş vd. (2015), 1995-2010 dönemi verileri üzerinden tarımsal destekleme araçlarından pazar desteği ve girdi desteğinin tarımsal üretim üzerindeki etkisini farklı ülkeler için panel veri analizi ile incelenmiştir. Araştırma sonucunda genel olarak pazar fiyat ve girdi desteğinin tarımsal çıktı üzerine olumlu etkilerde bulunduğu tahmin edilmiştir. Ancak, gelişmiş ülkelerde destekleme politikalarının tarım sektörü üzerinde olumlu etkisi söz konusu iken, gelişmekte olan ülkelerde olumsuz etki yarattığı gözlenmiştir. Türkiye için ise pazar fiyat ve girdi desteğinde istenilen sonuçlara ulaşamamıştır.

Özüdoğru vd. (2015), pamuk, ayçiçeği ve soya ürünlerinde tarımsal destekleme politikalarını üretici tercihlerine göre değerlendirdikleri çalışmalarında; pamuk üreticilerinin fark ödeme desteğini, ayçiçeği üreticilerinin hedef fiyat desteğini, soya üreticilerinin ise tek ödeme desteğini tercih ettiklerini belirlemişlerdir. Üreticilerin farklı destekleme politikalarına gösterdiği arz tepkisini ölçmek üzere yapılan analizlerde ise pamukta hedef fiyat politikasının pamuk arzını etkilediği, ayçiçeği ve soya üretiminde ise destekleme politikalarının arzı etkilemediği belirlenmiştir.

Özüdoğru ve Miran (2015), Türkiye’de Şanlıurfa, Aydın, Adana, Hatay ve Diyarbakır illerinde pamukta fark ödemesi destekleri ve diğer alternatif destekleme yöntemlerinin pamuk arzı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Tobit model yardımıyla tahmin edilen pamuk arz fonksiyonuna göre, üreticilerin pamuk fiyatındaki artışa pozitif tepki verirken, ikame ürün fiyatlarındaki artış karşısında pamuk arzını azalttıkları belirlenmiştir. Üreticilerin farklı destekleme politikalarına gösterdiği arz tepkisini ölçmek üzere yapılan analizlerde ise hedef fiyat politikasının pamuk arzını etkilediği ve hiç politika olmadığı duruma göre pamuk arzını %2,9 artıracığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yavuz vd. (2016), buğday, dane mısır ve çeltik ürünlerinde, üreticilerin farklı destekleme politikalarına gösterdiği arz tepkisini ölçmek üzere yaptıkları analizlerde destekleme politikalarının buğday ve dane mısır arzını etkilemediğini, çeltik üreticilerinin ise destekleme politikalarına karşı pozitif yönlü bir arz tepkisi verdiklerini tespit etmişlerdir.

Atış vd. (2016), Manisa ili organik ve konvansiyonel kuru üzüm üretimindeki arz esnekliğini analiz ettikleri çalışmalarında, alan bazlı tarımsal desteklemelerden organik tarım desteğinin organik kuru üzüm arzını %3,2 oranında artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Işık ve Bilgin (2016), Türkiye’de farklı tarımsal destek türlerinin etkilerini 1986-2015 dönemi için araştırmışlardır. Araştırma sonucunda genel olarak verilen tarımsal desteklerin tarımsal üretimi pozitif yönde etkilediği ve tarımsal desteklerden piyasa fiyatı desteğinin etkisinin diğer tarımsal desteklere göre daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Demirdöğen vd. (2016), Türkiye’de uygulanan tarım politikalarından belirli ürünlerin gelirini artıran çıktı desteği ile belirli ürünlerin üretimini destekleyen girdi desteği etkinliğini incelemişlerdir. Araştırma sonucunda girdi üzerinden verilen desteğin, çıktı desteğinden daha etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

3. VERİ VE ANALİZ

Devletlerin toplumsal ihtiyaçları karşılamaya yönelik üstlendikleri görevleri yerine getirmedeki başarılarını değerlendirmek için bütçe uygulamalarının analiz edilmesi gerekir. Dolayısıyla bütçeden eğitim, sağlık, savunma, adalet, sosyal hizmetler alanlarına yapılan kamu harcamalarında olduğu gibi, tarımsal sektörü desteklemeye yönelik yapılan harcamaların büyüklüğü, türü ve payı da önemlidir.

Bu bakış açısıyla yapılan çalışmada, Türkiye’de 2006-2016 döneminde merkezi yönetim bütçesinden yapılan tarımsal destekleme ödemelerinin tarımsal üretim üzerindeki etkisi incelenmektedir. Bu amaçla Türkiye’ye ait 2006-2016 dönemine ilişkin çeyrek dönemlik veriler kullanılmıştır.

Çalışmanın veri seti, 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun (KMYKK) tümüyle yürürlüğe girdiği tarihten sonra hazırlanan merkezi yönetim bütçe verileri ve iktisadi faaliyet kollarına göre hesaplanan GSYH verileri dikkate alınarak **2006:Q1-2016:Q4** dönemini kapsamaktadır. Çalışmada bağımlı değişken olarak GSYH’nin iktisadi faaliyet kollarına göre hesaplanmasında kullanılan tarım sektörü büyüklüğü **TRM_URTM** (tarım, ormancılık ve balıkçılık), bağımsız değişken olarak ise merkezi yönetim bütçesinde kamu giderleri içinde yer alan tarımsal destekleme ödemeleri **TRM_DSTK** kullanılmıştır. Analizde kullanılan veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) elektronik veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir ve logaritmik değer olarak kullanılmıştır.

Ekonometrik analizlerde uygulanacak olan testler sırasıyla şunlardır: Modeldeki değişkenlerin durağanlık sınaması için birim kök testi, VAR en uygun gecikme uzunluğunun bilgi kriterleri kullanılarak tespiti, değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerin eşbütünleşme ve nedensellik testleri ile belirlenmesi, hata düzeltme modeli (VECM) tahmini, etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma tablosu yardımıyla değişkenler arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesidir. Analizde kullanılan testler ve tahminlerde Eviews 9 ekonometrik analiz programından yararlanılmıştır.

3.1. Birim Kök Testi

Bir zaman serisinin istatistiksel olarak analizi yapılmadan önce serinin durağan olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir. Zaman serisi analizinde durağan olmayan seriler arasında ekonometrik analizler yapıldığında, sahte bir regresyon olarak adlandırılan yanıltıcı bir sonuçla karşılaşılır. Başka bir deyişle, geleneksel t, F testleri ve R² değerleri sapmalı sonuçlar verebilir. Bu nedenle ilk olarak durağanlık testi yapılmalıdır (Tatoğlu, 2012: 199). Araştırmada kullanılan verilere ait olan serilerin durağanlıkları Augmented Dickey-Fuller (ADF) testi ve Phillips-Peron (PP) testi ile sınanmıştır. Birim kök testlerine ait olan sonuçlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3: Birim Kök Test Sonuçları

Değişken	Augmented Dickey-Fuller (ADF)		Phillips-Peron (PP)		
	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitli	Sabitli-Trendli	
TRM_URTM	-0.315732	-2.061554	-2.796361	-3.427450	
Δ TRM_URTM	-4.181809*	-5.868573*	-5.801931*	-10.77433*	
TRM_DSTK	0.253107	-2.788744	-2.496120	-3.085129	
Δ TRM_DSTK	-9.339505*	-9.364261*	-6.379495*	-10.31022*	
Kritik Değerler	%1	-3.626784	-4.234972	-3.592462	-4.186481
	%5	-2.945842	-3.540328	-2.931404	-3.518090
	%10	-2.611531	-3.202445	-2.603944	-3.189732

Not: * işareti %1 düzeyinde değişkenin durağan olduğunu ifade etmektedir. “ Δ ” işareti ise birinci fark değerlerini ifade etmektedir.

Birim kök testi sonuçlarına göre; “TRM_URTM” ve “TRM_DSTK” serileri ADF ve PP testlerinde düzeyde durağan değildirler. Serilerin birincil farkları alındığında durağan hale gelmektedirler. Değişkenlere ait olan serilerin birinci düzeyde durağan hale gelmeleri, eşbütünleşme analizinin kullanılabilirliğini göstermektedir.

3.2. Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi

VAR modeli tahmin edilirken uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Uygun gecikme uzunluğunu belirleyebilmek için LogL, Akaike bilgi kriteri (AIC), olabilirlik oranı testi (LR), Schwarz bilgi kriteri (SC), son öngörü hatası (FPE) ve Hannan-Quinn bilgi kriteri (HQ) istatistikleri kullanılmaktadır. Modelde kullanılacak gecikme uzunluğunun belirlenmesi amacıyla yapılan test sonucu Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: VAR Gecikme Uzunlukları Seçimi Test Sonuçları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-2261.589	NA	4.88e+46	113.1794	113.2639	113.2100
1	-2236.849	45.76922	1.73e+46	112.1424	112.3958	112.2340
2	-2216.064	36.37424	7.49e+45	111.3032	111.7254	111.4558
3	-2192.636	38.65623	2.85e+45	110.3318	110.9229	110.5455
4	-2158.673	52.64213*	6.42e+44	108.8336	109.5936	109.1084

* En uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 4’te gecikme uzunluğunun tespit edilmesine ilişkin yapılan analiz sonuçlarına göre; 4. gecikmenin olduğu modelde LR, FPE, AIC, SC ve HQ istatistik değerleri minimum değerde olduğundan uygun gecikme uzunluğu olarak 4 belirlenmelidir.

Uygun gecikme uzunluğu belirlendikten sonra, serilerin bütünleşik hareket edip etmediğini ve uzun süreli aralarındaki ilişkiyi test etmek için eşbütünleşme analizi yapılır (Akıncı ve Tuncer, 2016: 54). Eşbütünleşme analizi Johansen eşbütünleşme yöntemi aracılığıyla, maximal eigenvalue ve trace istatistikleri hesaplanarak yapılmıştır. Johansen eşbütünleşme analizinde gösterilen beş modelden hangisinin seçileceğine yönelik yapılan model seçimi analiz sonuçları (Tablo 5) Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerine göre (Linear Intercept & NoTrend) olan 3. Modeli işaret etmektedir.

Tablo 5: Johansen Eşbütünleşme Model Seçimi Analiz Sonuçları

Data Trend: Test Type	None	None	Linear	Linear	Quadratic
	No Intercept	Intercept	Intercept	Intercept	Intercept
	No Trend	No Trend	No Trend	Trend	Trend
Trace	0	0	2	1	0
Max-Eig	0	1	1	0	0
Akaike Information Criteria by Rank (rows) and Model (columns)					
0	108.8791	108.8791	108.8199	108.8199	108.8834
1	108.7966	108.8252	108.8355*	108.6687	108.6940
2	108.9752	109.0101	109.0101	108.7485	108.7485
Schwarz Criteria by Rank (rows) and Model (columns)					
0	109.5616	109.5616	109.5877	109.5877	109.7365
1	109.6498	109.7210	109.7739*	109.6498	109.7177
2	109.9990	110.1192	110.1192	109.9429	109.9429

Tablo 6: Eşbütünleşme Testi (Trace ve Max-Eigen İstatistikleri)

Hipotezler	Özdeğer	Trace İstatistiği	Kritik Değer (%5)	Prob.
Yok	0.326022	21.25922	18.39771	0.0194
En Fazla 1	0.139765	5.871450	3.841466	0.0154
Hipotezler	Özdeğer	Max-Eigen İstatistiği	Kritik Değer (%5)	Prob.
Yok	0.326022	17.38777	15.14769	0.0186
En Fazla 1	0.139765	5.871450	3.841466	0.0154

Tablo 6 incelendiğinde; Trace ve Max-Eigen istatistik değerlerinde %5 anlamlılık seviyesindeki değerlerin üzerinde değerlere sahip olduğumuzdan H_0 : Eşbütünleşme yoktur hipotezi reddedilmektedir. Buna göre modelde kullandığımız değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından söz edilebilmektedir.

Tablo 7: Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Prob.
ΔTRM_DSTK	0.512672	0.229920	2.229784	0.0296
$ECT_{(t-1)}$	-0.101342	0.043718	-2.318075	0.0240
C (sabit)	0.074023	0.030136	2.456295	0.0171

Hata düzeltme (VECM) modeline göre hata teriminin negatif ve istatistiki olarak da anlamlı olması durumunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığından söz edilmektedir (Akıncı ve Tuncer, 2016: 55). Tablo 7’den hareketle, ifade edilen bu durum gerçekleşmiş bulunmaktadır. Bu parametre, değişkenleri uzun dönem denge değerine yakınlaşmaya zorlamaktadır ve hata terimleri parametresinin istatistiksel olarak anlamlı olması da değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bu katsayı (-0.101342) uzun dönem dengesinde oluşabilecek sapmaların her çeyrek dönemde %10 oranında düzeltildiğini göstermektedir. Merkezi yönetim bütçesinden tarım sektörünü desteklemeye yönelik yapılan tarımsal desteklemeler tarımsal üretim seviyesi üzerinde pozitif (0.512672) etkiye sahiptir. Pozitif yönlü ilişkinin istatistiksel olarak %5 seviyesinde anlamlı olması kısa dönemde “TRM_URTM” ve “TRM_DSTK” arasında doğru yönlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Tablo 8: Nedensellik (Granger) Testi Sonuçları

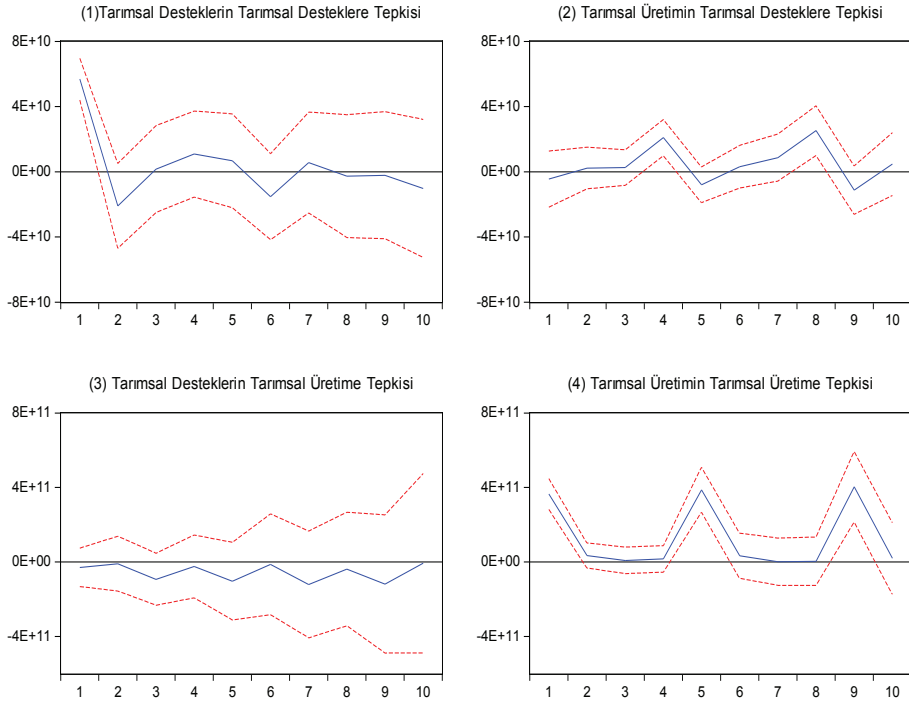
H_0 : Granger nedeni değildir	Gecikme 4	
	F-Statistic	Anlamlılık
ΔTRM_DSTK Granger Nedeni Değildir ΔTRM_URTM	45.8841	0.00000
ΔTRM_URTM Granger Nedeni Değildir ΔTRM_DSTK	12.2955	0.00008

Granger nedensellik testi, aralarında ilişki olup olmadığı araştırılan değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla kullanılan bir testtir. Değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı “ H_0 : Değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur” hipotezinin test edilmesiyle değerlendirilir. Tablo 8’deki Granger nedensellik testleri sonuçlarına göre, “TRM_URTM” ve “TRM_DSTK” değişkenleri arasında dört gecikme düzeyinde anlamlılık seviyesi %5 değerinden düşük olduğu için H_0 hipotezi reddedilir. Bu sonuçlara göre değişkenler arasında çift yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ulaşılan bulgular her iki değişkenin birbirlerini açıklamada karşılıklı olarak ilişki içinde olduğunu, bu ilişkinin istatistiksel olarak da %1 önem seviyesinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

3.3. Etki Tepki Fonksiyonları ve Varyans Ayrıştırma

Nedensellik analizleri ile değişkenler arasındaki etkinin varlığı test edilmesine karşın, etkili değişkenin politika aracı olarak kullanılabilirliği etki-tepki fonksiyonları yardımıyla, bu etkinin derecesi ise varyans ayrıştırması analizi ile ölçülmektedir. Aşağıda Şekil 1’de gösterilen etki-tepki analizi fonksiyonlarında (1) ve (2) nolu grafiklerde tarımsal üretime verilen rassal şoka kendisinin ve tarımsal desteklemelerin verdiği tepkiler, (3) ve (4) nolu grafiklerde ise tarımsal desteklemelere verilen şok sonrasında değişkenin kendisinin ve tarımsal üretimin verdiği tepkiler gösterilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre; ikinci panelde tarımsal desteklemelerin hata terimine bir şok verildiğinde meydana gelecek rassal şokun tarımsal üretimi genellikle pozitif yönde etkilediği, özellikle 8.dönem sonunda en yüksek etki düzeyine ulaştığı görülmektedir. Üçüncü panelde ise tarımsal üretimin hata terimlerine verilen rassal bir şokun tarımsal desteklemelere etkisi gösterilmiştir. Tarımsal desteklemelerin tarımsal üretime tepkisi negatiftir.

Şekil 1: Etki-Tepki Fonksiyonları

Değişkenlere ait varyans ayrıştırma tabloları aşağıda gösterilmiştir. Varyans ayrıştırma tabloları yardımıyla modelde kullanılan her bir değişkende meydana gelecek olan değişimlerin yüzde kaçının değişkenin kendisi tarafından, yüzde kaçının ise diğer değişkenler tarafından kaynaklandığı tespit edilmektedir.

Tablo 9: Değişkenlere Ait Varyans Ayrıştırma Tablosu

Dönem	Δ TRM_DSTK		Δ TRM_URTM	
	Δ TRM_DSTK	Δ TRM_URTM	Δ TRM_DSTK	Δ TRM_URTM
1	100.0000	0.000000	0.630663	99.36934
2	99.96703	0.032967	0.693498	99.30650
3	93.95862	6.041381	0.866365	99.13364
4	93.63460	6.365396	11.02505	88.97495
5	95.18187	4.818135	12.21772	87.78228
6	95.16731	4.832695	11.78693	88.21307
7	90.70784	9.292165	13.08655	86.91345
8	90.30156	9.698437	23.41393	76.58607
9	92.16142	7.838582	25.12796	74.87204
10	92.16244	7.837559	24.99734	75.00266
Ortalama	94.324269	5.6757317	12.3846006	87.6154

Değişkenlere ait varyans ayrıştırma değerleri Tablo 9’da sunulmuştur. Analiz sonuçlarına göre; birinci değişkenimiz olan “TRM_DSTK” değişkeninin birinci dönemdeki değişiminin tamamı (%100) kendisi tarafından açıklanırken, onuncu dönemde (son dönem) bu oran %92 düzeyine gerilemiştir. “TRM_DSTK” değişkeninin tüm dönemlerine bakıldığında ise kendisini açıklama oranı %94’tür. “TRM_URTM” değişkeninin “TRM_DSTK” değişkenini açıklama oranının tüm dönem ortalaması ise %5.67’dir. Diğer yandan ikinci değişkenimiz olan “TRM_URTM” değişkeninin birinci ilk dönemdeki değişiminin %99,36’sı kendisi tarafından açıklanırken, bu oran son dönemde %75’e düşmüştür. “TRM_URTM” değişkeninin tüm dönemlerdeki ortalaması ise %87,61’dir. “TRM_DSTK” değişkeninin, “TRM_URTM” değişkenini ilk dönemde açıklama oranı %0,63 iken son dönemde %24,99’dur. “TRM_DSTK” değişkeninin “TRM_URTM” değişkenini açıklama oranı tüm dönemlerde %12,38’dir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında, Türkiye’de tarım sektörünün GSYH içindeki ve istihdam içindeki payı ile destekleme ödemelerinin göreceli payı yüksektir. Bu durum tarım sektörünün yapısal sorunlarından kaynaklanmaktadır.

Tarım sektöründe istihdam oranının yüksek olması sektörde istihdam edilenlerin diğer sektörlerde hızlı geçişine engel oluşturmaktadır. Ayrıca bu sektörde çalışanların gelir düzeylerinin belirli seviyelerde korunması gerekliliği de tarımsal destekleme ödemelerinin azaltılmasını engellemektedir. Tarımsal desteklemelerin sektörde verimlilik ve teknolojik gelişme sağlayacak, istikrarlı bir şekilde uygulanması tarımsal üretim artışını destekleyerek ekonomik büyümeye olumlu katkıda bulunacaktır.

Merkezi yönetim bütçesinden tarımsal destekleme harcamaları ile tarımsal üretim düzeyi arasındaki ilişkiyi araştırmak için yapılan çalışmanın ampirik bulguları sonucunda; tarımsal destekleme harcamaları ile tarımsal üretim düzeyi arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmuştur. Bu uzun dönemli ilişki Granger nedensellik testi sonuçlarına göre çift yönlüdür, yani değişkenler arasında karşılıklı etkileşim söz konusudur. Etki-tepki analizi sonuçlarına göre, tarımsal destekleme harcamaları değişkeninde meydana gelen değişimler tarımsal üretim düzeyi üzerinde belirleyici bir role sahiptir. Bu durum tarım sektörüne yönelik devletin destekleme harcamalarının ülkedeki tarımsal üretim düzeyini olumlu etkilediğini göstermiştir. Varyans ayrıştırma sonuçlarına göre ise “TRM_DSTK” değişkeninin “TRM_URTM” değişkenini açıklama oranının daha yüksek olması, devletin tarım sektörüne yönelik destekleme harcamalarının tarımsal üretim seviyesini daha fazla etkilediği sonucunu desteklemektedir. Çalışmanın ampirik bulguları; literatürde yer alan belli başlı tarama sonuçları kapsamında değinilmiş olan Terin (2013), Gu (2014a), Gu (2014b), Atış vd. (2016) ile Işık ve Bilgin’e (2016) ait çalışmalardaki sonuçlarla benzerlik; Aktaş vd. (2015), Yavuz vd. (2016), Özüdoğru ve Miran (2015), Özüdoğru vd. (2015) ve Erdal ve Erdal’a (2008) ait çalışmalardaki sonuçlarla ise kısmen benzerlik göstermektedir.

Sonuç olarak, tarım sektöründe üretimi teşvik eden doğrudan ve dolaylı desteklemeler tarımsal üretimin artmasına katkı sağlayacaktır. Tarım sektöründeki üretim artışını sağlayan tarımsal destekler kısa vadede üreticilerin gelirini artırmak yerine, uzun vadede verimlilik artışı sağlayacak şekilde uygulanmalıdır. Bunun yanında tarım sektöründe verimliliği artırıcı uzun vadeli programlar geliştirmek, özellikle tarımsal piyasalarda etkinliği bozan faktörleri, üretkenliği artıracak yeni programlar ile ortadan kaldırmak gerekir. Bu uygulamaların etkinliği tarım sektöründeki yapısal sorunları azaltarak, sektörü ülke ekonomisine önemli katkılar sunan bir sektör haline dönüştürecektir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, Adil ve Güner Tuncer (2016), “Türkiye’de Sağlık Harcamaları ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”, *Sayıştay Dergisi*, 102: 47-61.
- Aktaş, Erkan, Metin Altıok ve Mehmet Songur (2015), “Farklı Ülkelerdeki Tarımsal Destekleme Politikalarının Tarımsal Üretim Üzerine Etkisinin Karşılaştırmalı Analizi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(4): 55-74.
- Atış, Ela, Bülent Miran, Zerrin K. Bektaş, Z. K. ve Murat Cankurt (2016), “Farklı Pazarlama ve Tarım Politikası Seçeneklerinin Konvansiyonel ve Organik Kuru Üzüm Arzı Üzerine Etkileri”, *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 31: 345-352.
- Demirdöğen, Alper, Emine Olhan ve Jean-Paul Chavas (2016), “Food vs. Fiber: An Agricultural Support Policy in Turkey”, *Food Policy*, 61: 1-8.
- Erdal, Gülistan ve Hilmi Erdal (2008), “Türkiye’de Tarımsal Desteklemeler Kapsamında Prim Sistemi Uygulamalarının Etkileri”, *GOÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 25(1): 41-51.
- Gale, Fred (2013), “Growth and Evolution in China’s Agricultural Support Policies”, *Economic Research Report Number 153*, August, United States Department of Agriculture (USDA), www.ers.usda.gov/publications/err-economic-research-report/err153.aspx, (Erişim Tarihi: 20.03.2017).
- GTHB (2017a), TC Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Tarımsal Destekler, <http://www.tarim.gov.tr/Konular/Tarimsal-Destekler>, (Erişim Tarihi: 02.03.2017).
- GTHB (2017b), TC Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 2016 Yılı Tarımsal Destekler, <http://www.tarim.gov.tr/SGB/TARYAT/Belgeler/tar%C4%B1msal%20destekler%202016.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.03.2017).
- Gu, Zheng (2014a), “Evolution of Post-war Agricultural Support Policies in China’s Taiwan”, *Asian Agricultural Research*, 6(11): 58-61.
- Gu, Zheng (2014b), “Agricultural Support Policy and Farmers’ Income in China”, *Asian Agricultural Research*, 6(10): 22-25.
- Işık, Hacı Bayram ve Onur Bilgin (2016), “The Effects of Agricultural Support Policies on Agricultural Production: The Case of Turkey”, *RSEP International Conferences on Social Issues and Economic Studies*, 2nd Multidisciplinary Conference Madrid SPAIN 2-4 November, 111-119.

- Kalkınma Bakanlığı (2014), TCKB Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) Tarımsal Yapıda Etkinlik ve Gıda Güvenliği Özel İhtisas Komisyonu Raporu, <http://www.kalkinma.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 20.02.2017).
- Kandemir, Orhan (2011), “Tarımsal Destekleme Politikalarının Kırsal Kalkınmaya Etkisi”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(1): 103-113.
- Menek, Mehmet ve Halil Kızılaslan (2008), “Doğrudan Gelir Desteğinin Üreticiler Üzerine Etkisi (Tokat İli Merkez İlçe Örneği)”, *GOÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 25(1): 53-62.
- OECD (2017a), OECD İstatistikler Veritabanı “Tarım Politikası Göstergeleri, Toplam Destek Tahminleri”, <http://stats.oecd.org/>, (Erişim Tarihi: 17.03.2017).
- OECD (2017b), OECD İstatistikler Veritabanı “Üretici ve Tüketici Destek Tahminleri Veri Tabanı”, oecd.org/agriculture/agriculturalpolicies/producerandconsumersuppor..., (Erişim tarihi: 17.03.2017)
- Özudoğru, Tijen ve Miran, Bülent (2015), “Türkiye’de Farklı Destekleme Politikalarının Pamuk Arzı Üzerine Etkileri”, *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 9-19.
- Özudoğru, Tijen, Bülent Miran, Berrin Taşkaya Top ve İlkay Uçum (2015), “Pamuk, Ayçiçeği ve Soya Üretiminde Fark Ödemesi Desteklerinin Etkisi”, *Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü TEPGE Yayın No: 262*, Ankara.
- Tan, Sibel, Şermin Atak, Ümran Şengül ve Sabri S. Tan (2015), “The Evaluation of the Changes in the Agricultural Sector with Common Economic Indicators in Turkey during the Last Decade”, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(2): 588-595.
- Tan, Sibel, Mehmet Hasdemir ve Bengü Everest (2015), “Türkiye’de Tarımsal Destekleme Politikaları”, *International Conference on Eurasian Economies 2015*, 266-270, www.avekon.org/papers/1444.pdf, (Erişim Tarihi: 08.03.2017).
- Tatoğlu, Ferda Yerdelen (2012), *İleri Panel Veri Analizi Stata Uygulamalı*, İstanbul, Beta Basım Dağ.
- TCMB (2017), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi “Merkezi Yönetim Bütçe Harcamaları –Yeni Tanım”, <http://evds.tcmb.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 15.03.2017).

- Terin, Mustafa, Adem Aksoy ve İrfan Okan Güler (2013), “Tarımsal Büyümeye Etki Eden Faktörlerin Belirlenmesi Üzerine Bir Çalışma”, Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 3(3): 41-50.
- TÜİK (2017), Türkiye İstatistik Kurumu, Konularına Göre İstatistikler (Ulusal Hesaplar, İstihdam ve Dış Ticaret İstatistikleri), <http://www.tuik.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 27.02.2017).
- TÜİK (2016), Türkiye İstatistik Kurumu, Konularına Göre İstatistikler, <http://www.tuik.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 27.02.2017).
- Yavuz, Gonca Gül, Bülent Miran, Betül Bahadır Gürer, Nazire Yürekli Yüksel ve Alkan Demir (2016), “Buğday, Dane Mısır ve Çeltik Üretiminde Fark Ödemesi Desteklerinin Etkisi”, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü TEPGE Yayın No: 266, Ankara.